РОЗВЕДЕННЯ ТА СЕЛЕКЦІЯ ТВАРИН: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД, СУЧАСНЕ, МАЙБУТНЄ

УДК 636.22128.082.26

ГЕНЕЗИС БУРОЇ ХУДОБИ В ІСТОРИЧНОМУ АСПЕКТІ

В. І. Ладика, д.с.-г.н., професор, академік НААН України;
Л. М. Хмельничий, д.с.-г.н., професор;
Ю. М. Бойко, к.с.-г.н., доцент.
Сумський національний аграрний університет

Висвітлено історичний аспект основних етапів виникнення, становлення та розвитку масиву бурої худоби у світовому масштабі упродовж всього періоду її існування. Проаналізовано вплив швіцької породи на створення та удосконалення порід бурої худоби у світі та в Україні. Охарактеризовано напрямки досліджень кожного із періодів, наведені результати розвитку господарськи корисних ознак та біологічні особливості тварин бурих порід, реалізованих на відповідних етапах їхнього розведення.

Ключові слова: *бура худоба, швіцька, лебединська, українська бура молочна породи, світовий генофонд, родоначальник, покоління, генеалогічна структура.*

Сумський регіон завжди відрізнявся традиційним розведенням бурої худоби. Тривалий період часу на його території панівне місце займала лебединська порода, яка була створена схрещуванням місцевої худоби, переважно сірої української, з бугаями швіцької породи. На етапі перетворення місцевих українських порід у спеціалізовані молочні, “лебединки” стали материнською основою для схрещування їх із швіцькими плідниками. Сучасний етап удосконалення новоствореної української бурої молочної породи за молочною продуктивністю та екстер’єрним типом також не обходиться без залучення генофонду швіцької породи. Тому, враховуючи історичну роль швіцької породи у селекційному процесі розвитку бурої худоби в Україні, варто висвітлити у більш широкому історичному аспекті її походження та поширення у світовому масштабі.

Походження. Батьківщиною бурої худоби вважається Швейцарія. Повідомляється, що бура худоба у цій країні виникла в результаті схрещування дрібної коротконогої торфяникової худоби (висота в холці – 100-105 см, глибина грудей – 54 см, ширина – 41 см), яка в одомашненому стані була завезена з Близького Сходу, з крупною і великоваговою алеманською худобою. Початок розведення бурої худоби датується 960 роком, про що згадується в записах Бенедиктинського монастиря кантону Швіц у Швейцарії. Згодом, у XIV столітті, завдяки високим продуктивним та адаптаційним якостям бура худоба із центральної Швейцарії поширилась у її східну частину, південні райони Німеччини та гірські області Австрії. З 1376 року почалось чистопорідне розведення бурої худоби, у результаті якого через деякий проміжок часу були сформовані два регіональні типи: альгауський в Баварії та оберинтальський – у Тіролі [3].

Становлення. XIX століття вважається новим етапом у розвитку бурої худоби і початком селекційно–племінної роботи з нею. У 1968 році на конференції спеціалістів Ради з розведення бурої худоби Швейцарії були встановлені перші стандарти для дорослих тварин: середня маса бугаїв – 950 кг, корів – 600 кг. Корови мали 135–138 см висоти у холці та 180–240 см в обхваті грудей. Перший офіційний виставковий стандарт був визначений постановою Ради кантону Швіц у 1869 році: масть чорно–бура і темно–сіро–бура, по спині тягнеться світла смуга, гармонійна будова тіла, тонкий кістяк, легка голова і маленькі роги, глибокі груди, широка холка, пряма спина, тонка еластична шкіра. Звертали увагу на добре розвинене вим’я і молочні вени у корів. Формування бажаного типу було досягнуто шляхом гетерогенного підбору корів м'ясо–молочного типу з бугаями молочного [9].

Крім того велася робота з покращення м’ясних форм бурих тварин. Зокрема в кантоні Швіц худоба мала міцну будову тіла, великий обхват грудей, округлі ребра, широкі маклаки, добре розвинену задню частину тулуба і низьку поставу ніг.

Важливим у становленні швіців як породи є той факт, що в Швейцарії з 1879 року видатних за продуктивністю тварин почали записувати у так звану «золоту» книгу. Завдяки функціонуванню союзів з розведення бурої худоби, проведенню виставок і аукціонів, популяція швидко прийшла до єдиної породи, вирівняної за екстер’єром і продуктивністю. З 1880 року «швейцарська бура» (швіцька) стала її офіційною назвою [3].

Поширення. XIX століття було знаменне тим, що тварини швіцької породи поширились у всьому світі – в країни Європи, Америки, Азії та Африки. Цьому сприяла висока її лабільність у біологічному відношенні, добра акліматизаційна здатність тварин, міцна будова тіла, невибагливість до кормових умов, здатність переносити високу і низьку температури, ефективно використовувати траву пасовищ. Проте, у нових екологічних умовах, в процесі адаптації під впливом па-

ратипових факторів швіцька порода зазнавала суттєвих змін, створювались великі масиви спорідненої за походженням, але різної за типом і продуктивністю бурої худоби.

У 70–х роках ХХ століття тварин бурих порід розводили у 80 країнах. Всього на той час у світі було більше 5 млн. голів. В Угорщину цю худобу завозять з 1860 року із Австрії, Швейцарії та Баварії. Застосовують чистопорідне розведення. Використовують для схрещування з місцевою худобою у північно–східних районах країни. Селекційна робота спрямована на отримання тварин з міцною конституцією, високою молочною продуктивністю. У Франції бурих тварин розводять у чистоті та удосконалюють системою добору і підбору в поєднанні з добрими умовами утримання та годівлі. В Італії у середині ХХ століття тварини цієї породи складали 90% від загального поголів'я і характеризувались м'ясо–молочним напрямком продуктивності. У Болгарії в 1951 році була офіційно затверджена софійська бура порода, створена шляхом схрещування місцевої сірої худоби з бугаями швіцької породи. За чисельністю поголів'я на той час вона займала перше місце в країні – 31%. За даними 1970 року середня жива маса корів становила 485 кг, надій – 3172 кг молока жирністю 3,69%. Тварини відрізнялись добрими відгодівельними якостями: у 16–18 місяців бугайці досягали 450–500 кг живої маси, забійний вихід становив 59–60%.

Історично найбільші популяції бурої худоби зосереджені на території Австрії, Німеччини та Швейцарії. В Австрії породу розводять в шести провінціях, де племінною роботою займаються союзи з її розведення, які мають станції штучного осіменіння, спеціальні приміщення для карантинування і проведення аукціонів великої рогатої худоби, ведуть повну картотеку всіх підконтрольних тварин. Худоба молочно–м'ясного напрямку продуктивності з добре вираженими м'ясними якостями, характеризується подовженим терміном господарського використання. У 1970 році середній надій 6810 підконтрольних корів складав 4012 кг молока жирністю 4,02% і білковістю 3,31%. Для підвищення молочної продуктивності тварин схрещують з бугаями бурої американської породи. Щодо генеалогічної структури породи, то у 1966 році одними з найбільш чисельних і поширених були лінії Дітріха 3956 (+282 кг молока, +0,11% жиру), від якого отримували потомків масивного комбінованого типу з вираженими м'ясними якостями, та Кульма 4000, нащадки якого відрізнялись високою молочною продуктивністю і добре розвиненим вим'ям. Загалом у цій країні в провінції Тіроль на той час розводили худобу 12 ліній, провінції Форарльберг – 6 ліній [9, 33].

В Німеччині у 1975 році на контролі було 200 тисяч бурих корів (47% загального поголів'я). Селекція спрямована на підвищення молочної продуктивності: так у 1951 році середній надій за лактацію складав 3697 кг молока жирністю 3,78%, а в 1975 році – 4552 кг молока з вмістом жиру 4,02%. У 1996 році зареєстровано 181,4 тисяч корів і бугаїв. Надій знаходився в межах 5986 кг молока за лактацію з 4,03% жиру та 3,54% білка. Дорослі тварини мали висоту в холці 140–150 см. Бугайці характеризувались середньодобовим приростом на рівні 1210 г [36].

В Швейцарії у 1959 році за чисельністю поголів'я (748613 голів) бура худоба займала друге місце. Проводився добір за плодючістю, відтворювальною здатністю, міцністю конституції та тривалістю продуктивного використання. Відбір корів за формою вимені дозволив значно підвищити індекс вимені і покращити віддачу молока при машинному доїнні. У 1968 році фермери цієї країни надавали перевагу швіцькій худобі як більш продуктивній та менш крупній ніж симентальська, більш економічній за оплатою корму. Молочна продуктивність корів Швейцарії (181788 контрольованих голів) за 1974 рік склала 4041 кг молока жирністю 3,90%. У генеалогічній структурі були найбільш поширені 9 ліній: Барона, Гольда–Нокса, Арона, Фернандо–Ісака, Цара, Фрачі–Драгона, Фігі, Ацора, Цено–Карло. Із них оцінено за продуктивністю потомства 103 бугаї, визначені гілки поліпшувачів. Оцінка бугаїв була проведена не лише за надоєм і вмістом жиру, а й за білковомолочністю, що дозволило уточнити оцінку деяких продовжувачів і закласти цінні за цією ознакою лінії. У 1990 році питома вага бурої худоби в Швейцарії склала 39,6% [24, 29, 35].

На сучасному етапі селекції до бурих корів західноєвропейських країн поставлені такі вимоги: при нормальній будові тіла жива маса повинна складати 600–700 кг, надій 6000–8000 кг молока за лактацію при 3,70–4,00% вмісту жиру і 3,20–3,30% білку, швидкість молоковіддачі 2 кг/хв. та більше. М'ясна продуктивність має відповідати таким показникам: середньодобовий приріст бугайців до живої маси 600 кг – 1200 г, жива маса дорослих плідників 1100–1200 кг, висота в холці 150–160 см. Вимога до висоти в холці повновікових корів Австрії – 133–143 см, Швейцарії 134–140 см, Німеччини – 140–145 см, Франції 136–146 см, Італії – 134–142 см [3, 37].

В Англії у 2001 році поголів'я корів швіцької породи складало 97 голів, середній надій становив 5926 кг молока жирністю 4,10% та білковістю 3,36%. У 2006 році кількість корів збільшилась і досягла 375 голів з продуктивністю відповідно 6336–4,41–3,46. В Шотландії у 2003 році налічувалось 223 корови з середнім рівнем продуктивності 5345–4,06–3,48. Через три роки поголів'я збільшилось до 241 голови з надоєм 6759 кг, вмістом жиру 4,13% та білку 3,53%. Тварини швіцької породи поширені в Південній Америці, де від них отримують близько 3000 кг молока за лактацію, а в Аргентині розводять для виробництва м'яса. В умовах тропічного клімату Венесуели